

УДК 069.5:336.747(477)“1917/1918”+069.8

© *Ярослава ПАСІЧКО*

**ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ УНР ТА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 р.
(огляд фондової колекції Національного музею
історії України у Другій світовій війні)**

Проаналізовано матеріали фондів музею з теми «Державотворчі процеси в Україні», а саме «Боністична колекція 1917–1918 рр.». Подано огляд першоджерел – паперових грошей УНР та Української Держави, що надійшли до фондозбірні як культурні цінності, конфісковані митними органами й обернені в дохід держави. Ці артефакти, які поповнили фондову колекцію Національного музею історії України у Другій світовій війні, стали джерелом дослідження різних аспектів державотворчих процесів в Україні та посіли відповідне місце в експозиційному просторі виставки «Україна. Незакінчена війна...».

Ключові слова: *паперові гроші, фінансова реформа, УЦР, УНР, Українська Держава, фондова колекція, експонат, конфіскація, виставка.*

Фондова колекція Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс налічує близько 400 тис. автентичних музейних предметів, які відображають масштаб найбільшої воєнної катастрофи ХХ ст. Головним завданням Музею є показ взаємозалежності історичного змісту й контекстів довоєнного, воєнного та повоєнного періодів історії України.

Витоки Другої світової війни починаються з підсумків Першої, що була розв'язана в 1914 р. провідними геополітичними суб'єктами того часу задля перерозподілу сфер впливу та силової зміни колоніальної палітри і зрештою призвела до розпаду імперської системи в Європі. На тлі падіння сталого світоустрою та кардинальних змін у міжнародній політико-правовій системі з'явився історичний шанс для багатьох бездержавних народів, зокрема й українського, здобути своє місце серед вільних та незалежних. Під час двох світових військових конфліктів українські землі опинялися в епіцентрі ключових подій. У розпал кожного з них серед українських інтелектуалів та патріотів формувалась і зріла національна ідея, яка в наступних визвольних змаганнях лише зміцнювалася.

До основних фаз визвольних змагань українського народу в ХХ ст. можна зарахувати:

1. Утворення різних форм державного устрою упродовж 1917–1921 рр., таких як: Українська Центральна Рада (далі – УЦР); Українська Народна Республіка (далі – УНР); Західноукраїнська Народна Республіка (далі – ЗУНР); Українська Держава; Директорія Української Народної Республіки (далі – УНР) тощо. Це були підвалини відродження державницьких традицій українського народу, які зазнали поразки через цілеспрямовану відсутність волі у світових лідерів на утвердження Української держави, зовнішню воєнну агресію, відсутність національної єдності та спільного бачення стратегем і методів боротьби за незалежність.

2. Спроба здобуття української державності наприкінці 1930-х років, хоч і в межах Закарпатського регіону, – проголошення незалежності Карпатської України. Зрештою молода держава з геополітичної волі Гітлера, попри запеклий збройний спротив вояків Карпатської Січі, була розчавлена угорською інтервенцією.

3. Реставрація самостійної України, вже у постверсальському світі, а саме проголошення бандерівською Організацією українських націоналістів (далі – ОУН) у Львові 30 червня 1941 р. Акта відновлення Української держави під час Другої світової війни. Однак ця спроба була одразу придушена Райхом.

4. Створення Української головної визвольної ради, органу політичного керівництва визвольним рухом, який мав репрезентувати Українську державу перед зовнішнім світом.

Усі етапи державотворення демонстрували волелюбність українського народу та його прагнення бути господарем на власній землі, але зовнішні несприятливі геополітичні умови, військова навала і, що досить важливо, відсутність спільного бачення реалізації національної ідеї призвели до проміжних поразок, хоча й мотивували до дальшої боротьби за національне визволення, фіналом якої стало проголошення незалежної України в 1991 р.

Причиною активізації державотворчих процесів в Україні в 1917–1921 рр. стали події Першої світової війни, що суттєво послабили вплив двох ворогуючих і, як результат війни, повалених імперій (Австро-Угорської та Російської, до складу яких входили українські землі) на українську спільноту.

Хронологічні межі цієї музейної розвідки охоплюють основні етапи українських визвольних змагань 1917–1921 рр., а саме:

- березень 1917 р. – квітень 1918 р. Утворення та діяльність Української Центральної Ради (далі – УЦР), проголошення її Універсалів й утворення УНР, яку IV Універсалом УЦР було визнано незалежною державою;

- 29 квітня – 14 грудня 1918 р. Правління гетьмана Павла Скоропадського, Українська Держава визнана 30 країнами світу;

- грудень 1918 р. – листопад 1921 р. Встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху. Акт Злуки

Української Народної Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою, який засвідчив волю українського народу до соборності [13].

Після падіння російської монархії в Києві 17 березня 1917 р. утворилася Українська Центральна Рада – рушій національного відродження в Україні. Пізніше, після більшовицького перевороту в Росії 20 липня 1917 р., УЦР проголосила Українську Народну Республіку, яка IV Універсалом від 22 січня 1918 р. проголошувалася самостійною державою [2]. Уперше за останні століття на наших землях постала українська державність із власними військами, урядом, грошовою системою, законами. Власна валюта була одним зі способів задекларувати виникнення нової держави, а також наповнити ринок, знекровлений революційними подіями, грошовою масою.

Строкатість подій, які відбувалися тоді на теренах сучасної України, призвела до того, що в обігу паралельно перебувало понад 47 видів різних паперових грошей [3, 223–224]. Під час Української революції (1917–1921) майже одночасно ходили банкноти різних державних форм – Центральної Ради, УНР, гетьмана П. Скоропадського, Директорії, а також грошові знаки агресорів, представників Білого руху, німецькі марки, австро-угорські крони, польські марки, радянські рублі та ін.

Предметом цієї розвідки є паперові грошові знаки періоду українських визвольних змагань, які належать лише до так званих загальнообов'язкових грошей, тобто це ті грошові знаки, що вводяться в обіг від імені уряду і є обов'язковими на всіх теренах держави. До необов'язкових грошових знаків прийнято зараховувати місцеві, «приватні» (внутрішні) або тимчасові бони, що виникали внаслідок розмінної кризи чи «грошового голоду». Огляд останніх вимагає окремого дослідження.

Сучасні українські науковці, такі як Олег Клименко («Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр.»), Галина Марковецька («Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914–1920 рр.»), Григорій Сапожник («Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 рр. як історико-економічне джерело і об'єкт боністики») та ін., досліджують бони, враховуючи загальний характер паперових грошових знаків, що відображає певні політичні, соціальні, економічні умови життя суспільства, вивчають їх як історичне джерело. Крім того, багато бонів мають значну мистецьку цінність, до таких належать грошові знаки Української Народної Республіки та Української Держави 1918 р., ескізи яких виконав Георгій Нарбут.

Фондова боністична колекція Національного музею історії України у Другій світовій війні різнобарвна й віддзеркалює історичні віхи від початку ХХ ст. до сьогодення. Паперові грошові знаки так само, як і монети, є державними документами. Випускаючи їх в обіг, емітент висловлює в них свою ідеологію за допомогою емблем (гербів), девізів, текстів, малюнків, печаток, орнаменту й інших ознак. Як порівняти з монетою, банкнота дає уряду більше можливостей висловити свої політичні погляди, сподівання, інтереси. Вивчення згаданих моментів на

паперових грошових знаках і бонах породило особливу наукову дисципліну – боністику. Боністика як наука існує з початку ХХ ст. Вона тісно пов'язана з нумізматиною.

Боністична колекція періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у музеї відносно невелика, але допомагає висвітити таку магістральну тему, як «Державотворчі процеси в Україні». Ці артефакти як історичне джерело дають змогу науковцям більш якісно й фахово реалізувати її в науково-дослідницькому, просвітницько-комеморативному та експозитарному форматах. Деякі грошові знаки вже були експозитами таких виставок, як «Берестейський мир у контексті легітимізації української державності» та «УГКЦ. Час випробувань». Нині майже вся колекція, а це шість бонів (знак державної скарбниці УНР, номінал 50 крб; державні кредитові білети УНР номіналом 2, 10 та 100 грн; грошові знаки Української Держави номіналом 100 та 1000 крб), представлена в експозиційному просторі новоствореного виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна...» [10, 4, 5, 7–9].

Перші українські гроші, які підносили престиж України як самостійної держави, були надруковані 1 січня 1918 р., згідно з тимчасовим законом Центральної Ради від 19 грудня 1917 р. про випуск державних кредитних білетів УНР. За цим законом:

«1. Кредитові білети випускаються Державним Банком УНР у розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу, під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, всім майном Республіки, надрами, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці;

2. Розмір випуску кредитних білетів не повинен ні в якому разі перебільшити половину річної суми прибутків від монополій;

3. Випуски кредитних білетів можуть проводитися лише законодавчим шляхом;

4. Кредитні білети випускають в карбованцях, при цьому один карбованець містить 17,424 долі чистого золота і ділиться на 200 шагів;

5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, є законним платним засобом і обов'язкові до прийому в усіх платежах;

6. Російські кредитні білети ходять на попередніх підставах;

7. Розмін і обмін українських кредитних білетів на російські і, навпаки, російських на українські – обов'язковий для всіх осіб, місць і установ без будь-якої комісійної за розмін і обмін винагороди;

8. Обмін українських кредитових білетів одної вартості на іншу, а також ветхих (старих) білетів на нові проводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбниці;

9. Одночасно з випуском [...] кредитових білетів належить оголосити про прикмети неплатіжності в разі їх псування;

10. За фальшування українських кредитових білетів винні караються позбавленням прав і каторгою;

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитних білетів УНР і опис їх оголосити до загальної відомості» [12].

Ще влітку 1917 р. Центральна Рада оголосила конкурс на ескізи до українських паперових і «дзвінких» грошей, у якому взяли участь художники Г. Нарбут, А. Середа, О. Красовський, Г. Золотов, М. Романовський. Із 24 видів грошових знаків 12 були надруковані за ескізами Г. Нарбута. Купюри Георгія Івановича відзначалися вишуканим оформленням. Він один із засновників, та один із перших ректорів Української академії мистецтв. Художнє оформлення карбованців та гривень здобуло високу оцінку фахівців. У Франції їх визнали зразком виконання державних паперів, а в Німеччині ними захоплювалися кваліфіковані майстри друкарства [1, 90].

Першою була надрукована купюра 100 крб, виконана в українському стилі, що перебувала в обігу до вилучення її урядом гетьмана П. Скоропадського 24 вересня 1918 р. (є дві версії щодо причини цього кроку: перша – кліше потрапило до рук радянського Наркомату фінансів, друга – тому, що в малюнок було включено сатиричні тексти про гетьмана). Нині серед колекціонерів-боністів ця купюра – пам'ятка історичних подій в Україні – є дуже рідкісною [1, 89].

Слід зазначити: невелика кількість бонів у музейному зібранні зумовлена тим, що ці артефакти надходять до нас як культурні цінності, конфісковані митними органами. Нині такі раритети зазвичай є предметами приватних колекцій, які подеколи намагаються вивезти з України. Музей уже багато років тісно співпрацює з Експертно-фондовою радою з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в дохід держави, Міністерства культури України. Так предмети музейного значення, які були вилучені працівниками українських митниць, надходять до фондозбірні Меморіалу.

У законі про гроші Центральна Рада повідомляла, що нарівні з карбованцями будуть випущені ще й гривні – як знак поваги українського народу до своєї історії. Крім центральних випусків багато українських міст випускали власні гроші. Дві гривні дорівнювали одному карбованцю, а 1 грн становила 100 шагів. Перші банкноти номінальною вартістю 2 грн друкувались у Берліні [6]. Автором ескізу купюри «2 гривні Української Народної Республіки» був відомий український архітектор Василь Кричевський (на купюрі внизу з лицьового боку по кутах містяться літери «В» і «К») [14]. Цікаво, що Василь Григорович був одним з авторів проекту українського державного герба, затвердженого Центральною Радою. Його вважають творцем нового українського стилю в архітектурі.

Наприкінці квітня 1918 р. унаслідок зміни форми правління на місці Української Народної Республіки постала Українська Держава, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським. Під час політичної кризи після проголошення П. Скоропадським 14 листопада 1918 р. Акта федерації, яким він зобов'язувався об'єднати

Україну з майбутньою (небільшовицькою) російською державою, режим Української Держави був повалений повстанським рухом та військами під командуванням Симона Петлюри. Від 14 грудня 1918 р. гетьманат змінила Директорія як символ відродження УНР.

За таким швидким перебігом політичних подій уряди не встигали проводити грошові реформи. Наприклад, паперові гроші Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським лишалися в обігу після відродження Української Народної Республіки, яку очолив С. Петлюра. Директорія УНР продовжувала друкувати грошові знаки номіналом 1000 крб, не змінюючи ані малюнків, ані написів, тому на купюрах зазначено: «Українська Держава».

Така сама ситуація й зі знаками державної скарбниці номіналом 100 крб, що були введені в обіг у серпні 1919 р. за уряду С. Петлюри (14 грудня 1918 р. – 10 листопада 1920 р.). Для друку використовували кліше, виготовлені ще за часів уряду П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), тому на купюрах – слова «Українська Держава», а не «Директорія Української Народної Республіки». Ці купюри, зроблені за ескізами Георгія Нарбута, відзначалися вишуканим оформленням. У банкноті вперше художник використав промислові мотиви та створений ним раніше герб Української Держави, у якому були об'єднані символи «тризуб» і «козак з мушкетом» [8].

У зв'язку з тяжкою економічною і політичною кризою інфляція набувала катастрофічних масштабів, вартість паперових грошей падала. Гетьманський уряд П. Скоропадського почав виготовлення купюр великих номіналів: 1000 і 2000 грн [9]. Малюнки цих грошових знаків виконав І. Мозалевський. 17 жовтня 1918 р. гетьманські гривні були випущені в обіг, а вже 18 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія УНР, яка одразу взялася до врегулювання різних проблем, зокрема й фінансових. Під час сформування Ради Народних Міністрів одним із перших рішень у фінансовій політиці була постанова про відокремлення української валюти. При Міністерстві фінансів утворюється комісія для розгляду цієї справи і створення конкретного плану грошової реформи. Було заслухано проект грошової реформи, який на засіданні Ради Міністрів зачитав заступник міністра фінансів В. Мазуренко. Але проект відхилили. Міністром фінансів обрали Б. Мартоса [11, 38]. Борис Миколайович виклав основи свого плану грошової реформи. Рада Міністрів затвердила цей план. Згідно із законом, ухваленим 4 січня 1919 р. Радою Міністрів, було введено нове фінансове регулювання:

«1. Єдиним законним засобом платежу на території Української Народної Республіки визнається гривня (або карбованець).

2. Всі гроші чужих держав позбавляються права бути законним засобом платежу (російські, німецькі, австро-угорські, румунські).

3. Російські царські і думські гроші по 500 і 1000 “рублів” скасовуються...

4. Російські гроші від 1 до 100 “рублів” підлягають обміну на українську валюту в короткі строки: від 15 до 31 січня 1919 року по курсу 1 “рубель” =

1 карбованець, а від 31 січня по 15 лютого 1919 року за зниженим курсом 1 “рубль” = 75 копійок, після 15 лютого ніякі російські гроші не приймаються державними установами» [11, 40].

Водночас Директорія провела цілу низку спеціальних заходів для створення державного золотого запасу. Було видано Декрет про здачу золота і срібла населенням до Державного банку. За браком металу в розпорядження Міністерства фінансів були передані пам'ятники російським царям, щоб відлити з них розмінну монету.

Грошову реформу була здійснено, на певний час ціни стабілізувалися, населення з довірою прийняло нові гроші [1, 92].

Наступ більшовицьких військ змусив уряд Директорії залишити Київ і переїхати до м. Вінниця, а потім – до м. Кам'янець-Подільський. Але й надалі він продовжував випуск українських грошей, спочатку в м. Тернопіль, пізніше в м. Станіслав (нині – Івано-Франківськ). Тут уперше побачили світ п'ятигривневі купюри. Вони були надруковані без малюнка, чорною фарбою, на папері з водяними знаками. Через брак паперу та фарби якість банкнот знижувалась, адже виготовлялися вони майже кустарним способом.

І це були останні кроки в самостійній фінансовій політиці Директорії та попередніх урядів, оскільки невдовзі Україну окупували більшовики. За цей короткий період в історії країна прагнула проводити свою незалежну фінансову політику, що евентуально ставило її в ряд економічно спроможних європейських держав.

Отже, дослідження паперових знаків доповнюють відомості про політичне, соціально-економічне та культурне життя певного періоду історії суспільства. А комплексний аналіз усіх ознак бонів дає нам нові відомості про емітента, його діяльність і розкриває такі факти історичного процесу, які можуть бути недоступні за іншими джерелами.

Виклики сьогодення вимагають ширше, глибше й наочніше висвітлювати всі державотворчі процеси, які відбувалися на українських теренах. Саме грошова система є однією з основних ознак самостійності й незалежності будь-якої держави. Боністична колекція Меморіалу загалом налічує понад тисячу примірників паперових грошей, мовою яких можна висвітлити історичні віхи та державотворчі процеси ХХ–ХХІ ст. не лише України, а й інших країн, держав, імперій, протекторатів, квазідержав тощо. Це зібрання вимагає ретельного вивчення та аналізу і, беззаперечно, є об'єктом майбутніх наукових розвідок та досліджень.

Джерела та література:

1. Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917–1920 рр. // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 88–93.
2. Документ на електронному носії. IV (Четвертий) Універсал Української Центральної Ради – державно-правовий акт, що проголошував незалежність Української Народної Республіки від Росії. 22.01.1918 р. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Фонди НМІУДСВ). – НД-31541.
3. Енциклопедія історії України. – Т. 2: Г–Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. – К., 2004. – С. 223–224.
4. Знак грошовий А 00874401 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 2 гривні // Фонди НМІУДСВ. – КН-276032. – Д-70996.
5. Знак грошовий А 01981875 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 10 гривень // Фонди НМІУДСВ. – КН-276030. – Д-70994.
6. Знак грошовий А 07183843 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 2 гривні // Фонди НМІУДСВ. – КН-273915. – Д-70279.
7. Знак грошовий А 4433490 Державного банку Української Народної Республіки. Номінал 100 гривень // Фонди НМІУДСВ. – КН-273913. – Д-70277.
8. Знак грошовий АБ 078846 Державної скарбниці Української держави. Номінал 100 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН- 276033. – Д-70997.
9. Знак грошовий АГ 168423 Державної скарбниці Української держави. Номінал 1000 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН-273912. – Д-70276.
10. Знак грошовий АО 222 Державної скарбниці Української Народної Республіки. Номінал 50 карбованців // Фонди НМІУДСВ. – КН-273914. – Д-70278.
11. Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1. – С. 38–41.
12. Тхоржевський Р. Грошові знаки Української Народної Республіки (1917–1920 роки) // Український історичний журнал. – 1977. – № 11. – С. 91–93.
13. 100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/ukrainska-revoljutsiya-1917-21>. – Назва з екрана.
14. 2 гривні. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/2_%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96. – Назва з екрана.

© **Ярослава ПАСИЧКО**

**БУМАЖНЫЕ ДЕНЕЖНЫЕ ЗНАКИ УНР
И УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЫ 1918 г.
(обзор фондовой коллекции Национального музея
истории Украины во Второй мировой войне)**

Проанализированы материалы фондов музея по теме «Процесс создания государственных образований на территории Украины», а именно «Коллекция бумажных знаков государственной казны 1917–1918 гг.». Сделан первичный анализ первоисточников, а именно бумажных денег УНР и Украинской Державы, пополнивших фондовое собрание как культурные ценности, конфискованные таможенными органами и обращённые в доход государства. Эти артефакты дополнили фондовую коллекцию Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, стали предметом исследования некоторых аспектов государственных процессов и заняли достойное место в экспозиционном пространстве выставки «Украина. Неоконченная война...».

Ключевые слова: бумажные деньги, финансовая реформа, УЦР, УНР, Украинская Держава, фондовая коллекция, экспонат, конфискат, выставка.

© **Yaroslava PASICHKO**

**BANKNOTES OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (UNR)
AND THE UKRAINIAN STATE IN 1918
(SURVEY OF THE FUND COLLECTION OF THE NATIONAL
MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND
WORLD WAR)**

The author analyzes the materials of the museum fund collections on the topic “State-Making Processes in Ukraine”, namely, “Notaphily in 1917–1918”. The author details the primary sources, namely the banknotes of the Ukrainian People’s Republic (UNR) and the Ukrainian state, which were confiscated by the customs authorities. These artifacts of cultural property were added to the fund collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, became the source of study of state-making processes in Ukraine in 1917–1918 and were introduced as the items displayed at the exhibition “Ukraine. The Unfinished War...”.

Keywords: banknotes, financial reform, UNR, Ukrainian state, fund collection, exhibit, confiscated material, exhibition.